

УДК 069.012(477.63) «XIX/XX»

К.О. ТЕЛЕЖНЯК

ІСТОРИЯ КОЛЕКЦІОНУВАННЯ ПАМ'ЯТОК ПИСЕМНОСТІ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.**Тележняк Катерина Олексіївна** – Дніпропетровський національний історичний музей ім.Д.І.Яворницького, старший науковий співробітник

Статтю присвячено історії колекціонування пам'яток писемності на Катеринославщині наприкінці XIX – початку XX ст. У статті відзначено наукове значення як приватних, так і музейних колекцій писемних пам'яток, які сформували гідну джерельну базу для науки з різних питань та зазначено, що колекціонування як усвідомлена практика було творінням свого часу і сприяло розвитку науки, освіти, мистецтва.

Ключові слова: колекція, колекціонування, писемні пам'ятки.

Статья посвящена истории коллекционирования памятников письменности на Екатеринославщине в конце XIX – начала XX ст. В статье отмечено научное значение как частных, так и музейных коллекций письменных памятников, которые сформировали достойную источниковую базу для науки по разным вопросам и указано, что коллекционирование как осознанная практика было творением своего времени и содействовало развитию науки, образования, искусства.

Ключевые слова: коллекция, коллекционирование, памятники письменности.

The article is devoted to the history of collecting literature on Katerinoslavschina at the end of XIX – beginning of XX century. The article noted the scientific value as a private and museum collections of written monuments, which formed a deserving source base for science with a variety of issues and indicated that collecting as a practice was a creature of his time and contributed to the development of science, education, art.

Keywords: the collection, collecting, the literature.

© К.О. Тележняк, 2013

Постановка проблеми. Актуальність теми визначена тим, що при вивченні історії колекціонування на Катеринославщині відкриваються можливості для суттєвого уточнення процесу становлення місцевих архівних, музейних документальних зібрань офіційного і приватного характеру, у формуванні джерельної бази дослідження історії місцевого краю та більш широких територіальних обширів. Стан розробки обраної теми засвідчує, що проблеми колекціонування писемних пам'яток у Катеринославському регіоні звертали на себе увагу в контексті розвитку музейної та архівної справ, в контексті вивчення регіонального духовно-культурного середовища, персоніологічних студій тощо. Проте комплексне дослідження цієї форми інтелектуальної діяльності в контексті формування регіонально-історичної культури ще не проводилося. Дослідження справи колекціонування писемних пам'яток сприятиме вивченню форм і механізмів процесу архівування пам'яток кінця XIX – початку XX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічне освоєння історії колекціонування писемних пам'яток на Катеринославщині в історико-культурному просторі висвітлено фрагментарно. Існують окремі публікації, які частково торкаються історіографічного аспекту цієї теми Г.Антонової [1], М.Ю. Бубнова [2], Т.О. Гребінник [4], В.П.Козлова [12], П. Матвієвського [14], Г.А.Скрипник [22], Н.О. Степаненко [23], К.О.Тележняк [24; 25]. Існуюча історіографічна база надає можливість реконструювати процес зародження та розвитку колекціонування писемних пам'яток; висвітлює, які соціально-економічні, культурні умови передували та сприяли розвиткові

явища колекціонування в регіоні; зазначає теоретико-понятійний апарат; встановлення зв'язку між архівною, музейною та колекційною діяльністю.

Аналіз джерел (архівний фонд ДНІМ [5; 26] та періодичні видання м. Києва, Катеринослава кінця XIX – початку XX ст. [9-11; 15-17; 21]) дає можливість висвітлити становлення та розвиток явища колекціонування на Катеринославщині у зазначений період; допоможе встановити соціально-економічні та духовно-культурні передумови розвитку колекціонування у регіоні; встановити склад найбільш визначних колекцій, а також висвітлити процес їх інституалізації.

Мета дослідження. Метою даної роботи є реконструкція процесу зародження та розвитку колекціонування писемних пам'яток на Катеринославщині наприкінці XIX – початку XX ст. як складової історіографічного та духовно-культурного процесу. Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі дослідницькі завдання:

- виявити умови формування колекціонування на Катеринославщині наприкінці XIX – початку XX ст.;

- реконструювати склад найбільш інформативних, рідкісних, важливих у культурному та персоніологічному аспектах писемних зібрань;

- визначити основні мотиви колекціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стихійне збирання історико-культурних пам'яток у Росії сягає вглиб століть. Протягом XIX ст. послідовно здійснювалися заходи, спрямовані на збереження історико-культурних пам'яток, які позначилися у виявленні, реєстрації, реставрації предметів старовини, а також у запобіганні вивезення зразків старовини за кордон. У Росії розпочала формува-

тися державна система охорони історико-культурних пам'яток. Зароджений ще у XVIII ст. «рух» збирання та дослідження історичних пам'яток після Вітчизняної війни 1812 р. піднявся на якісно новий рівень, який отримав наукове підґрунтя та, певною мірою, став самостійним. З того часу історія Вітчизни зайняла виняткове місце в суспільно-політичному житті та свідомості освіченої частини населення. Історія, археологія стали модними науками, якими захопилися чиновництво, вишукане аристократичне товариство, представники духовенства тощо [8, с. 55; 22, с. 11]. У другій половині XIX ст. колекційна діяльність у Росії перетворилася на повселюдне захоплення, стало майже модою.

Слід зауважити, що штучно активізувати процес колекціонування важко, повинні виникнути сприятливі умови. Важливою умовою для розвитку процесу колекціонування на Катеринославщині наприкінці XIX ст. був високий економічний розвиток, який сприяв формуванню високим економічним можливостям колекціонерів при комплектуванні власних колекцій. Так, починаючи з другої половини XIX ст. у Катеринославському регіоні розпочалися якісні зміни. Вугільна і рудна лихоманка спричинила швидкий розвиток залізничного будівництва, появу великих промислових підприємств, торговельних і судновласницьких компаній. За розвитком промисловості регіон посів одне з перших місць у Російській імперії. Особливої уваги заслуговує постать О.М. Поля [13; 18], який розпочав видобуток корисних копалин на теренах Катеринославщини. Також розпочалося будівництво Катерининської залізниці, що одночасно відбувалося у двох напрямках: на сході (Ясинувата-Синельникове-Нижньодніпровськ) та на заході (Нижньодніпровськ-Долинська), які повинні з'єднуватися мостом у Катеринославі. 1884 р. відбулося урочисте відкриття та початок експлуатації Катерининської залізниці, в результаті роботи якої вже 1885 р. отримали прибуток у розмірі 245 692 руб., через десять років – майже три мільйони [18, с. 87]. У результаті взаємозв'язку залізниці та промисловості, а особливо гірничорудної промисловості Півдня Росії, спостерігалось швидке підвищення рівня життя населення регіону.

Потужний економічний розвиток краю призвів до змін у культурному житті Катеринославського регіону [19, с.61-66], що якісно позначилося на культурно-освітньому рівні населення Катеринославщини. У першу чергу відбулися помітні зміни в сфері освіти. Основними закладами середньої освіти залишалися гімназії – жіночі і чоловічі, класичні і реальні [6, с. 107-136].

Знаменною подією у культурному, громадському житті Катеринославського регіону стало святкування 100-річного ювілею заснування міста Катеринослава. У травні 1887 р. на вулиці міста вийшла значна кількість людей. Були впроваджені різноманітні розваги для усіх верств населення [6, с. 240]. Це був знаменний рік, бо саме ювілей міста став символом перетворення провінційного, усамітненого міста на великий розвинений промисловий центр.

А між тим архівні пам'ятки гинули [10, с. 298]. Місцева освічена громадськість зверталась

до населення регіону збирати відомості та самі писемні пам'ятки з метою їх збереження та передачі нащадкам. На жаль, у той час дуже поширені були легенди та чутки відносно надр Катеринославської губернії, які містять багаті скарби. Такі чутки серед пересічних мешканців краю призводили до прагнення зиску простого люду. В результаті постала проблема загального винищення предметів старовини, розшукуючи лише цінні з матеріальної точки зору речі, інші знищували [16, с. 82]. Зафіксовані багаторазові випадки «жадного вандалізма» [17, с. 91], коли в пошуках скарбів «ищущие только видимых, осязательных ценностей, ими интересуются, ими только и дорожат; остальное все беспощадно разрушается, истребляется, и для будущих искателей старины не представит ничего ценного» [17, с. 92]. Наприкінці XIX ст. катеринославська громадськість наголошувала на необхідності виявлення дбайливості щодо писемних пам'яток з метою їх збереження та створення гідної джерельної бази для науки й суспільства, поки «в сырых подвалах, а далее могут, пожалуй, попасть на базар путем аукциона, как это произошло ... с делами и книгами наших казначейств и казенной палаты, а не то и исчезнут бесследно путем кантрабанды» [15, с. 36].

Так, 1887 р. Г.А. Залюбовський наголошував, що в інтересах широкої громадськості необхідно визначити наявність писемних пам'яток, які мають історичне значення для історії міста Катеринослава. Також він пропонував з'ясувати стан архівів різних закладів Катеринослава та бажав залучити осіб, які володіли цікавим матеріалом [11, с. 30-31].

У Катеринославі стимулюючим фактором до вивчення історії краю була підготовка до святкування 100-річчя з часу заснування губернського міста. Катеринославський міський голова звернувся до освіченої громадськості з проханням взяти участь у конкурсі, який би об'єднав місцевих дослідників та зібраний ними матеріал з метою написання більш повного нариску з історії м. Катеринослава. Деяким особам були розіслані запрошення взяти участь у конкурсі та на святковий обід з нагоди ювілею міста, що відбувся 9.05.1887 р. в приміщенні Катеринославського клубу, в будинку спадкоємців Щербакових [5, Арх-47366].

Перші роботи з історії міста і катеринославської Думи мали на меті в доступній формі поширити серед мешканців знання з історії міста. Правління губернської земської управи зобов'язалося сприяти усім особам та організаціям у доступі в архіви «присутственных» місць для надання матеріалу. Передбачалися дві різні праці. Зазначалося про необхідність дослідження краю у природно-історичному відношенні. Результати дослідження повинні були втілитися в утворення природно-історичного музею губернії. Катеринославщина повинна була репрезентуватися у мінералогічному, ботанічному, зоологічному та історичному відношеннях, а результати цих відомостей передані населенню за допомогою предметів: музею, публічних читань, друкування та розповсюдження дешевих книжок. Місцеве земство асигнувало 3 тис. руб. на премію за працю по дослідженню губернії, при-

свячену майбутньому святкуванню сторічного ювілею губернії. Програма була проголошена у 1883р., а останній термін подачі творів призначений на 1 жовтня 1886 р.. За кращий твір по зазначеному відношенню передбачалася премія у 700 руб., за гірший – 500 руб. Друга праця, по статистичному відділу, повинна була описувати губернію з побутового боку, опис людей, з поділом їх за верствами, спосіб їх життя, вдачі, звичаї, заняття, ремесла, промисли, прибутки тощо. Премія за такий витвір призначена у 1500 руб. й у 1000 руб. Окрім того, в умовах зазначалося, що твори не повинні бути компліятивними та для оцінки земської управи необхідно відправити їх попередньо на «суд» представників науки – членів російської Академії наук [9, с. 175].

Вважалося, що «витівка» земства є марною, бо ніхто не надасть праці за зазначеними земством вимогами у такий малий термін. Зазначалося, що на той час у літературі майже відсутня такого роду інформація, а якщо дослідник все ж зацікавиться цим завданням, йому самому доведеться поступово збирати усі відомості по краплинах й лише потім описувати, складати твір. І ось за все це – земство призначало премію у 700 або навіть 500 руб.. Виконання другого відділу здавалося більш складним і тому земством призначалося удвічі більше грошей [9, с. 176].

Так, вільний доступ до урядових, громадських архівів, церков і монастирів сприяв активізації «колекціонерського руху» на Катеринославщині та появі нових колекцій писемних пам'яток.

Еволюція колекціонування мала тісний зв'язок зі станом розвитку музейної справи в Катеринославському регіоні наприкінці XIX – початку XX ст. Загальновідомо, що у більшості музеїв починаються з колекцій, як правило, приватних. Тобто появі музею на Катеринославщині передував період приватного колекціонування.

Одними з важливих мотивів приватного колекціонування завжди були естетична мотивація та соціальний престиж. Цінні колекції створювали людині репутацію знавця й цінителя старовини, підвищуючи таким чином його статус. Такі колекції надавали їх власникам та гостям можливість милуватися витворами мистецтва, рідкісними предметами й раритетами. При формуванні колекцій їх власники керувалися й економічними мотивами. Колекції поставали у ролі своєрідних банків, акумулювали капітал, який у разі фінансової скрути можна було продати. Саме тому в більшості, і не лише на теренах Катеринославщини, предметами колекціонування були не писемні пам'ятки, а художні витвори, нумізматики, антикварні меблі, зброя тощо. Колекції писемних пам'яток формувалися, як правило, коли їх власники використовували предмети колекцій за власними науковими інтересами, з метою дослідження певної теми [2, с.120-121]. Таким чином, відбір цих матеріалів найчастіше стимулювався наукою [12, с. 145-146]. У результаті колекціонування утворювалася значна джерелознавча база, яку використовували для проведення досліджень у різних галузях знань, відбиваючи інтереси їх власників. Тобто наприкінці XIX – початку XX ст. на Катеринославщині

значну роль у комплектуванні колекцій писемних пам'яток відіграв стан історичної науки. Так, якщо на початковому етапі при комплектуванні колекцій переважали естетичні й економічні мотиви, то поступово стали переважати науково-дослідні мотиви. Наприкінці XIX – початку XX ст. у нашому регіоні спостерігалось якісне підвищення рівня наукових вимог, яке потребувало розширення джерельної бази, а активний пошук цих нових джерел сприяв розширенню кола учасників «руху» і комплектуванню нових високоякісних колекцій. Писемні колекції ставали результатом свідомих, цілеспрямованих дій їх власників, комплектувалися за чітко визначеними дослідницькими ідеями. Учасники «колекціонерського руху» були представниками різних верств суспільства, які ініціювали масові історичні, етнографічні та археологічні дослідження у Катеринославській губернії. У цей період сформувалася ціла когорта істориків-краєзнавців, колекціонерів-фахівців та просто шанувальників старовини, які вирізнялися альтруїзмом та значною працездатністю. У результаті наполегливої праці та самовдосконалення вони ставали знавцями своєї справи, а плодами їх активної діяльності були унікальні колекції, своєрідні витвори творчості, наукові праці різного характеру та напрямку.

Загалом у другій половині XIX – на початку XX ст. вже існувала низка приватних колекціонерів (Г.П. Алексєєв, О.І. Єгоров, О.М. Польш, О.М. Синельников, Я.П. Новицький, М.М. Комстадіус, М.І. Миклашевський, Г.Л. Скадовський, О.Г. Сластьон, В.Л. Петровський, П.М. Сочинський та Д.І. Яворницький).

Серед приватних колекціонерів Катеринославщини кінця XIX – початку XX ст. необхідно відзначити О.І. Єгорова [25]. Він був колекціонером-фахівцем, знавцем своєї справи. Фамільний архів О.І. Єгорова нараховував 219 предметів і охоплював період 1784-1915 рр. Майже половина матеріалів колекції це документи родинного архіву Єгорових, які яскраво віддзеркалюють людські стосунки, інтереси, уподобання людей, їх ставлення до подій, що відбувалися навколо. Ймовірно, представлена частина колекції була результатом неусвідомленого збирання (формувався в результаті життєдіяльності протягом кількох поколінь родини Єгорових). Безпосередньо колекція пам'яток писемності складають 78 предметів з історії літературознавства та видавничої справи; документи з історії судочинства та діяльності судових закладів; з історії міста і краю тощо. Цей писемний матеріал свідчить про діяльність О.І. Єгорова як колекціонера-фахівця. Колекція О.І. Єгорова об'єднувала певна ідея, а предмети колекції комплектувалися за чіткою системою. Писемні пам'ятки колекції були проявом інтересів її власника, результатом цілеспрямованої евристичної роботи з метою використання матеріалу для дослідницької роботи. Поповненню колекції предметами, в даному випадку, сприяло службове становище О.І. Єгорова. І, як результат, серед матеріалів його колекції були оригінали й копії (зроблені власником колекції), які були підпорядковані певній темі – історії Катеринославського регіону у усіх її проявах. Відсут-

ність каталога представленої приватної колекції не вказувала на відсутність її наукової обробки з боку О.І. Єгорова. Представлена колекція виконувала свою соціальну функцію – була введена до наукового обігу при написанні праць з історії краю [«О происхождении города Телятинска», «Екатеринославское блукание (1777 – 1791)», «Екатеринослав (старое и новое)»].

З історією колекціонування на Катеринославщині пов'язано ім'я П.М. Сочинського, писемна колекція якого була результатом цілеспрямованої діяльності [1, с. 170-174.]. Зібраний колекціонером писемний матеріал об'єднувала певна ідея (висвітлення історії краю, історії козацтва), яка була проявом інтересів П.М. Сочинського. Його колекція писемних пам'яток була представлена оригінальними документами та копіями, які віддзеркалювали наполегливу евристичну роботу дослідника. При комплектуванні власної колекції П.М. Сочинський керувався науковими мотивами, про що свідчить його творча співпраця з представниками катеринославського «колекціонерського руху».

На початку ХХ ст. у катеринославському суспільстві вже відчувалася потреба створення громадського закладу, в якому б історико-культурні й природничі скарби краю збиралися, зберігалися, систематизувалися та ставали надбанням широкої громадськості. На відміну від приватних музеїв, скарби яких тішили око лише вузькому колу відвідувачів. Досвід існування таких приватних музеїв на теренах України вже існував (Г.П. Алексеев, В.Я. Левенсон, В.В. Тарновський тощо). Поступово йшов процес інституалізації справи колекціонування в регіоні. Ідея створення музею належала Катеринославському науковому товариству, а її втіленню сприяло фінансування катеринославського земства [21, с. 53].

Так, зусилля катеринославського земства були спрямовані на створення не історичного, а природничо-історичного і сільськогосподарського музею [4]. І коли професор Катеринославського наукового товариства В.В. Курилов зробив свою доповідь щодо створення у м. Катеринославі ботанічного саду з природничо-історичним і археологічним музеями, він, ймовірно, робив акцент на природничі дослідження [20, с. 16]. Завдяки клопотанням членів наукового товариства, які поставили питання про відродження музею (заснованого А.Я. Фабром ще у 1849 р.) 6 травня 1902 р. у місті відбулося відкриття обласного музею імені О.М. Поля в приміщенні Комерційного училища. На ґрунті приватних колекцій А.Я. Фабра, О.М. Поля, а також колекції гірських порід Катеринославського губернського земства, колекції метеликів А.Е. Акінфєєвої та ін. був створений музей у Катеринославі [7; 3; 6, с. 72-106; 14]. Проте постать Д.І. Яворницького відіграла значну роль у розвитку музею ім. О.М. Поля та, особливо у формуванні музейного зібрання. Сам Д.І. Яворницький, починаючи з 1880-х років, активно досліджував історію запорізького козацтва, у результаті чого зібрав власну колекцію старожитностей (картини, знаряддя праці, зброю, одяг тощо), яку безкоштовно передав музею. Музейне зібрання поповнилося усіма видами історичних джерел. До музейної колекції протягом 1905-1917

рр. надійшло 2728 од. пам'яток писемності. Найбільш інтенсивно поповнення музейного зібрання писемними пам'ятками відбувалося протягом перших років існування. Майже третину колекції склали писемні пам'ятки. Вірогідно, у зв'язку з тим, що початково засновники музею при комплектуванні музейного зібрання акцент робили на природничо-історичний та археологічний характер діяльності музею, то й до музейного зібрання надходили, у більшості, не писемні пам'ятки. Така ситуація пояснює відсутність пам'яток писемності у складі фондів музею протягом 1902-1904 рр. Так, протягом 1905-1906 рр. до зібрання надійшло 1071 предметів писемних пам'яток, що було значним порівняно із надходженнями наступних десяти років – 1626 предметів. Такі значні надходження експонатів пояснюються проведенням XII Археологічного з'їзду в Катеринославі (1905 р.), отриманням 1906 р. Д.І. Яворницьким дозволу духовної консисторії на огляд церков Катеринославської губернії з метою виявлення в них церковного майна історико-художнього значення (ікони, книги, церковне начиння та одяг), і передачі останнього до музею ім. О.М. Поля [24, с. 145], а також надходження від приватних осіб. Серед дарителів імена 100 осіб (В.М.Базилевський, П.І.Белавенець, С.В.Бачинський, К.Болсуновський, В.О.Біднов, Г.Т.Гаркушевський, М.С.Гололобов, В.В.Данилов, М.В.Клевцова, Г.Б.Кернеренко, К.С.Кривоший-Шевченко, В.П.Магденко, Макаров, Г.Г.Мізко, А.І.Миклашевський, М.Т.Морозов, Я.П.Новицький, П.Окунев, Ф.С.Поленов, А.І.Попов, М.В.Родзянко, Л.Солодилов, Л.Солодовський, П.М.Сочинський, М.М.Стефанська тощо) [23] та установ (Катеринославська та Слав'яносербська повітові земські управи тощо) і безпосередньо закупівля [26, с. 50, 69, 176-227]. Проте, не беручи до уваги, яким чином відбувалося формування колекції музею, треба зазначити її високий науковий рівень, бо комплектування зібрання було зумовлено належною науковою обробкою. Слід відзначити, якщо у випадку з приватною колекцією все зрозуміло. Проте, коли маєш справу з музейними зібраннями, дуже важко відокремити усі приватні колекції, джерела надходження або закупівлю експонатів, які сьогодні й утворюють цілісні зібрання музеїв. Дуже добре, коли у належному стані збереглися діловодні папери. Однак ситуація погіршується, особливо з позиції сьогодення, коли частина документів діловодства музеїв, у більшості, втрачена, а якщо й існує, то у дефектному стані.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно відзначити наукове значення як приватних, так і музейних колекцій писемних пам'яток, які стали гідною джерельною базою для науки з різних питань. Колекційна діяльність сприяла розвитку науки, освіти, мистецтва, а також усвідомленню значимості навколишнього середовища та історичної спадщини, формуванню загальнокультурного середовища на Катеринославщині. Колекціонування, як усвідомлена практика, була творінням свого часу, яке віддзеркалювало соціально-економічний та науково-культурний рівень Катеринославського регіону наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова Г. Колекціонер і меценат П.М. Сочинський. // Під знаком Кліо: На пошану Олени Антонович: 36. статей. – Д.: Промінь, 1995. – С.170-174.
2. Бубнов Н.Ю. В.Г. Дружинин и его коллекция старообрядческих рукописей. // Археографический ежегодник за 1983 год. – М., 1985. – С.113-125.
3. Віхи музейної біографії: До 160-річчя заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького. / Автори-упорядники Н.І. Капустіна і В.М. Бекетова. – Д.: Герда, 2009. – 72 с.
4. Гребінник Т.О. Земські природничо-історичні музеї Півдня України: організація та природознавча діяльність (60-ті роки XIX ст.- початок XX ст.) [Текст]: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.07. - К., 2002. - 20 с.
5. Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького. – Ф. 23, спр. 97. – Особистий фонд О.І.Сгорова. – Ф. 13.
6. Дніпропетровськ: минуле і сучасне. – Д.: ДніпроКнига, 2001. – 582 с.
7. Днепропетровский исторический музей имени Д.И. Яворницкого: Путеводитель / [А.Ф. Ватченко, Л.П. Крылова, Ф.Н.Молчанова и др.]. – Д.: Промінь, 1979. – 158 с.
8. Документальные памятники: выявление, учет, использование: Учеб. пособие для студентов высших учеб. заведений. – М., 1988. – 255 с.
9. Екатеринославец. Юбилейныя премии // Степь. – 1885. – №11. – С.175-176.
10. Екатеринославская жизнь // Днепровская молва. – 1899. - №10. – С. 298.
11. Залюбовский Г. Архивы г. Екатеринослава. // Екатеринославский юбилейный листок. - №4. апрель – май 1887. – С.30-31.
12. Козлов В.П. Российское архивное дело. Архивно-источниковедческое исследование. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 335с.
13. Кочергін І.О. Олександр Поль: мрії, справи, спадщина – Д.: НГАУ, - 2002. – 222 с.
14. Матвієвський П. 25-річчя Дніпропетровського історико-археологічного музею // Дніпропетровський історико-археологічний музей. Збірник. – Т.1. – Д., 1929. – С. 5-43.
15. Местные архивы// Степь. – 1885. – №3. – С.36.
16. Необходимость местного исторического архива // Степь. – 1886. – №6. – С.81-82.
17. От наших корреспондентов // Степь. – 1886. – №6. – С.91-92.
18. Платонов В. Человек-легенда: Александр Поль – Д.: Проспект, 2002. – 208с.
19. Портнова Т. Міське середовище і модернізація: Катеринослав середини XIX – початку XX ст. – Д.: Інновація, 2008, - 104 с.
20. Савчук В.С., В.В. Курилов і Д.І. Яворницький: спектр взаємовідносин на тлі культурного життя Катеринослава // Академік Д.І. Яворницький і перша Вища гірничо-шахтарська школа України. Документи і матеріали. За заг. ред. проф. Г.К.Швидько. – Д.: НГУ, 2004. – С.13-35.
21. Скриленко А. Екатеринославский областной музей имени А.Н. Поля // Киевская старина. – 1905. - №7-8. – отд. 2. – С.52-57.
22. Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. – К.: Наукова думка. – 1989. – 304 с.
23. Степаненко Н. О. Архів діловодства Дніпропетровського історичного музею як джерело з історії музейної справи. // Спадщина: Ювіл. збірник до 75-річчя Держархіву Дніпропетровської області. - Дніпропетровськ, 1999. - С. 69-72.
24. Тележняк К.О. Академік Д.І. Яворницький як зберігач та дослідник культових пам'яток. // Могилянські читання 2007 року: 36. наук. пр.: Музейники XX століття – дослідники української сакральної культури. – К.: Фенікс, 2008. – С.144-147.
25. Тележняк К.О. Колекція пам'яток писемності в особистому архіві О.І. Сгорова. // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки. – Д.: НГУ, 2008. – Вип. 5. – С.28-34.
26. Эварницкий Д.И. Отчет Екатеринославского областного музея им. А.Н. Поля 1905-1907г. – Екатеринослав, 1907. – 232с.